

MAREK JANIK*

LILIT – MIĘDZY MITEM A BIBLIĄ

Kultury ościenne starożytnego Izraela posiadały gigantycznie rozwiniętą demonologię, wobec czego musiał istnieć realny wpływ tychże demonologii na literaturę starotestamentalną. Stary Testament stanowi jednak pewnego rodzaju ewenement na tle starożytnego Bliskiego Wschodu, ponieważ na pierwszy rzut oka zdaje się zupełnie nie zauważać tej problematyki. Tymczasem w kulturach ościennych narodu wybranego demony odgrywały bardzo istotną rolę. Bardzo powszechnym zjawiskiem było używanie różnego rodzaju zaklęć mających chronić człowieka przed zgubnym działaniem demonów. Należy jednak podkreślić, że zarówno demonologia egipska jak i sumeryjsko-asyryjsko-babilońska wyróżniały dwie grupy demonów. Kultury te bowiem określały terminem „demon” nie tylko złe duchy szkodzące człowiekowi, ale również dobre, które stanowiły dla niego ochronę. Widać zatem wyraźnie mocno rozbudowaną demonologię tych kultur. W jaki sposób więc ST uchronił się przed „zalewem” treści demonologicznych?

Kluczową kwestią dla zrozumienia takiego stanu rzeczy jest monoteizm. Autorzy starotestamentalni dążyli bowiem do tego, aby nie narazić na szwank idei monoteizmu. Akceptacja innych, wrogich Jahwe sił stanowiłaby w pewnym sensie negację Jego mocy. Naród wybrany jako gorliwy czciciel Jahwe wyznawał jednego Boga, stąd też w jego kulcie religijnym nie było miejsca dla demonów. Żydzi jako wyznawcy monoteizmu wierzyli, że zarówno zło, jak i dobro pochodzi od Jahwe. Nie wskazuje to jednak na Boga jako bezpośredniego sprawcę wszystkich zdarzeń. Istnieją bowiem byty zdolne do działania, które mogą nawet działać na „zlecenie” Jahwe. Biblia bowiem zawiera opisy wskazujące na realizowanie celów Jahwe poprzez działanie różnych demonów (1 Sm 16, 14). Całkowita dependencja wszystkich złych duchów od woli Jahwe jest oczywista. Co więcej, nawet szatan wykazuje zależność od Jahwe, o czym dobitnie przekonujemy się czytając Księgę Hioba. Nie mniej jednak, w samym czynieniu zła i szkodzeniu człowiekowi może przejawiać się ich stosunkowa

* Marek Janik – doktor nauk teologicznych, e-mail: manecki_0@op.pl

autonomia. Stąd też, doświadczenia zła moralnego i fizycznego prowadziły do dopuszczenia bytów pośrednich, które jednak zawsze były niczym wobec wszechmocy Boga. Wiara monoteistyczna zakazywała bowiem autorom biblijnym uznawania jakichkolwiek autonomicznych mocy poza Jahwe. Jakiegokolwiek działania w świecie powodujące dobro lub zło postrzegano jako wypadkową działania Boga. Kult Jahwe miał świadczyć o bezwzględny monoteizmie, w którym nawet dualizm (dobro – zło, światło – ciemność) określał naturalne granice, w obrębie których losy świata i poszczególnych ludzi są zawsze kierowane przez wszechmocną wolę Boga. Wobec tego nie powinien dziwić fakt całkowitego milczenia Biblii na temat pochodzenia demonów. Taki stan rzeczy wpływał jednak na tworzenie w kulturze ludowej niejednokrotnie fantastycznych i wręcz niedorzecznych teorii na temat pochodzenia złych duchów. Starożytni Izraelici odczuwali bowiem strach przed zgubnym działaniem demonów, a doświadczenie przez nich zła moralnego i fizycznego prowadziło do afirmacji bytów pośrednich. Jednym z nich jest Lilit – demon nocy ukazujący się w postaci żeńskiej. O ile jednak motyw Lilit często pojawia się w niebiblijnej literaturze żydowskiej, to w Biblii termin ten stanowi hapax legomenon (Iz 34, 14). Warto jednak podkreślić, iż problematyka badawcza związana z motywem Lilit jest bardzo szeroka. Taki stan generuje automatycznie kilka pytań: W jaki jednak sposób motyw Lilit przedostał się do Biblii? Jaka rzeczywistość kryje się za tym motywem? Jaka jest relacja tego motywu występującego w literaturze pozabiblijnej do danych biblijnych?

Jeżeli chodzi o polskie publikacje, to nie istnieje żadne opracowanie książkowe dotyczące wyłącznie Lilit. Informacje na jej temat można znaleźć w opracowaniach z zakresu demonologii biblijnej. Szczególnie cenne mogą okazać się trzy z nich: K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie. Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje Szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999, s. 35-37; S. Jędrzejewski, *Demonologia w Biblii i w pismach z Qumran*, w: *Z badań nad Biblią*, red. T. Jelonek, Kraków 2007, s. 58-61; A. Maggi, *Jeżus i Belzebub. Szatan i demony w Ewangelii św. Marka*, tłum. M. Przepiórka, Kraków 2001, s. 88-99.

Powyższe pozycje w zamyśle autorów nie miały być systematycznym opracowaniem, ale raczej nakreśleniem problemu posiadającym skrótowy (2-3 stronicowy) charakter.

1. Etymologia לילית

Jak już wcześniej wspomniano termin לילית pojawia się w Biblii tylko raz w Księdze Izajasza. Termin ten może pochodzić od słowa לילה oznaczającego noc. Jest to prawdopodobne, ponieważ ciemności stanowiły królestwo demonów. Niewykluczone zatem, że noc została uosobiona w tym demonie¹. Bar-

¹ Por. S. Hurwitz, *Lilith the First Eve. Historical and Psychological Aspects of the Dark Feminine*, Einsiedeln 1999, s. 87-90.

dziej prawdopodobne jest jednak zapożyczenie terminu לִילִית od akadzyjskiego „lilitu”. Termin ten niesie za sobą odwołanie do sumeryjskiego „lil”. O zaczerpnięciu motywu tego demona z kultury mezopotamskiej świadczyć może pojawiający się w „Eposie o Gilgameszu”² termin „ki-sikil-lil-lá”. Określenie to pojawia się przy opisie bohaterskich czynów głównego bohatera poematu, który odnosi zwycięstwo nad demonem o nazwie „ki-sikil-lil-lá”. Termin ten posiada wyraźne powiązania z hebrajskim לִילִית. Termin לִילִית posiada paralelne odpowiedniki również w postaci babilońskich terminów: „lilû”, „lilitu” oraz „ardat lili”. Terminy te pojawiają się najczęściej w kontekście burzowego wiatru, z którym związany jest ten demon. Babilończycy wierzyli, że należy być ostrożnym wobec „lilû”, która może wlecieć przez okno. Ważniejsze jednak w kontekście hebrajskich zapożyczeń wydaje się zwrócenie uwagi na erotyczny wymiar działalności tego demona. Babilońskie teksty opisują demony rodzaju żeńskiego o nazwach „lilitu” oraz „ardat lili”, które wędrują po świecie w poszukiwaniu mężczyzn, aby ich zniewolić w swych siłach³.

Septuaginta tłumaczy termin לִילִית jako ὄνοκένταυροι. Z kolei Wulgata oddaje termin לִילִית za pomocą terminu „Lamia”. Bardzo prawdopodobną przyczyną takiego przetłumaczenia tego terminu przez Hieronima jest odniesienie się Wulgaty do tłumaczenia Symmachusa Ebionity. Symmachus doskonale posługiwał się językiem greckim, przez co jego tłumaczenie było w zasadzie wolne od hebraizmów, a on starał się przede wszystkim dokładnie oddać sens oryginalnego tekstu. W jego greckiej wersji przekładu z języka hebrajskiego termin לִילִית został oddany za pomocą terminu Λαμια, który był używany na określenie demona o kobiecej postaci⁴. Ten żeński demon pożerał dzieci i młodych mężczyzn podstępnie zwabionych jej złudną pięknnością. Według mitycznych wierzeń Λαμια była kochanką Zeusa. Związek ten był przyczyną zazdrości Hery, która dowiedziawszy się o tym zabiła dzieci Lamii i Zeusa. To z kolei doprowadziło do szaleństwa Lamie, która pogrążona w bólu zaczęła mordować wszystkie napotkane dzieci. Ponadto, w celu uwodzenia młodych mężczyzn potrafiła przybierać kształt pięknej kobiety, aby ich zabijać⁵.

² „Epos o Gilgameszu” jest nie tylko najwcześniejszą znaną próbą refleksji nad problemem nieuchronnego przeznaczenia, ale w ogóle najstarszym poematem epickim. Utwór ten spisany został w semickim języku akadzyjskim, na dwunastu glinianych tablicach. Najpełniejsza forma poematu została odnaleziona w bibliotece pałacu króla Assurbanipala w Niniwie. Natomiast najstarsze zachowane fragmenty pochodzą z około 2000 r. przed Chrystusem. Jednak najpełniejsza wersja tego poematu została skompilowana około XIII wieku przed narodzeniem Chrystusa. Por. M.G. Kovacs, *The Epic of Gilgamesh*, Stanford 1989, s. 21-26.

³ Por. K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie. Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje Szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999, s. 35.

⁴ Shelly R. Adler odnosząc się do tłumaczenia Wulgaty zwraca uwagę na fakt, że nie da się jednoznacznie utożsamić Lilit z żeńskim nocnym demonem. Stąd też zastąpienie terminu לִילִית przez Λαμια jest dość odważnym posunięciem. Zob. S.R. Adler, *Sleep Paralysis. Nightmares, Nocebos, and the Mind-body Connection*, Piscataway 2011, s. 38-40.

⁵ Por. C. Coulter – P. Turner, *Encyclopedia of Ancient Deities*, London 2013, s. 286.

2. Lilit jak „żona” Adama. Geneza problemu

Wydaje się, iż główną determinantą uznawania Lilit za pierwszą żonę Adama jest błędne wyciągnięcie wniosków przez tradycję rabinistyczną. Biblia nie mówi o tym fakcie zupełnie nic. Jak już wcześniej wspomniano jedynym miejscem, w którym pojawia się termin לילית jest Iz 34, 14. Natomiast niebiblijna tradycja żydowska wyciągnęła z opisów Księgi Rodzaju zbyt daleko idące wnioski, doprowadzając tym samym do przedostania się idei Lilit jako pierwszej żony Adama do kultury masowej. Wielu biblistów ma wątpliwości czy w tekście chodzi o kobietę-demon, zaś uznawanie jej za żonę Adama uważają za niedorzeczne⁶. Nie ostudziło to jednak fantazji rabinów, którzy nie tylko uznawali ją za żonę Adama, ale również za demona żeńskiego mordującego noworodki. Swoją koncepcję rabini oparli na dwóch spostrzeżeniach:

1. Odwołali się do dwóch opisów stworzenia kobiety⁷. Według nich te dwa opisy wskazują, że chodzi tu o dwie różne kobiety. Co więcej, zwracają uwagę na dwa teksty:

- „Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył: stworzył mężczyznę i niewiastę” (Rdz 1, 27), który ich zdaniem nadawał jednakową godność mężczyźnie i kobiecie.
- „Po czym Pan Bóg z żebra, które wyjął z mężczyzny, zbudował niewiastę. A gdy ją przyprowadził do mężczyzny, mężczyzna powiedział: «Ta dopiero jest kością z moich kości i ciałem z mego ciała! Ta będzie się zwała niewiastą, bo ta z mężczyzny została wzięta»”. (Rdz 2, 22). Według opinii rabinów fakt, iż kobieta została stworzona z żebra Adama wskazuje na wyższość pierwszego mężczyzny, a przede wszystkim różni się od pierwszego opisu w konsekwencji wskazując na dwie różne kobiety⁸.

2. Zwrócili uwagę na tekst Rdz 5,3: „Gdy Adam miał sto trzydzieści lat, urodził mu się syn, podobny do niego jak jego obraz, i dał mu imię Set”. Na podstawie tego tekstu spekulacja rabinistyczna doszła do konkluzji, że pierwszą żoną Adama nie mogła być Ewa. Zatem – ich zdaniem – pierwszy mężczyzna spędził 130 lat z Lilit.

Zatem wydaje się bardzo prawdopodobne, że to te dwie kwestie doprowadziły do nadinterpretacji ze strony rabinów. Stąd zaś wiodła prosta droga do

⁶ Niektórzy autorzy „zapędzili się” bardzo daleko w interpretacji postaci Lilit. Chodzi tu o pseudonaukowe opracowania, których autorzy próbują wypowiadać się autorytarnie na tematy biblijne. Przykładem może być R. L. Tune przytaczający stwierdzenie, że jeśli Lilit nie będzie uznawana za pierwszą żonę Adama, to „Biblia popełniła błąd”. Por. R.L. Tune, *It's Only a Delusion If it Doesn't Work. Everyone Has a Delusion! Whats Yours?*, Bloomington 2014, s. 51.

⁷ Pierwszy pochodzący z tradycji kapłańskiej (Rdz 1, 1-2, 4a), a drugi z tradycji jahwistycznej (Rdz 2, 4b-25).

⁸ Por. A. Maggi, *Jezus i Belzebub. Szatan i demony w Ewangelii św. Marka*, tłum. M. Przepiórka, Kraków 2001, s. 89.

pobudzenia szerokich mas ludzkich ukazujących odtąd Lilit w sposób fantastyczny, żeby nie powiedzieć niedorzeczny.

3. Lilit – Lamasztu

Dotykając problemu zbyt daleko idącej konkluzji rabinistycznej dotyczącej Lilit należałoby również wyjaśnić skąd wzięło się owo półfolklorystyczne i mitologiczne ukazywanie jej wizerunku przez rabinów. W tym miejscu konieczne jest odwołanie się do mezopotamskiego demona rodzaju żeńskiego – Lamasztu, ponieważ prawie we wszystkich wierzeniach bliskowschodnich pojawiają się demony posiadające cechy uderzająco podobne do Lamasztu. Jak już wcześniej wspomniano w mitycznych wierzeniach greckich taką istotą była Lamia, która porywała i zabijała dzieci. Co ważne, w greckiej wersji Symmachusa nie nastąpiło przełożenie tego słowa za pomocą innego terminu. Sam zaś motyw Lamii wydają się być wtórny w stosunku do Lamasztu.

W mitologii mezopotamskiej demonica Lamasztu zajmuje bardzo poczesne miejsce. Informacje o niej zawarte są w tekstach zawierających zaklęcia i rytuały. W tekstach tych najczęściej pojawia się termin „Lamaštu”, który w transliteracji oddawany jest przez „La-maš-tu”. Do życia została powołana przez Anu, zaś wychował ją Ea. Od początku związana była z wielkimi bóstwami mezopotamskimi. Ponadto sposób zapisywania jej imienia w piśmie klinowym wskazuje, że początkowo uznawano ją za istotę boską, a nie demona⁹. Jako demon jest jednym z niewielu, o których wyglądzie można cokolwiek powiedzieć. Zgodnie z mezopotamskimi wierzeniami Lamasztu potrafiła zniewolić i zniszczyć swoje ofiary poprzez przyjmowanie różnych kształtów i postaci. Często przeobrażała się w kobietę, aby jako fałszywa opiekunka zabrać dziecko rodzicom¹⁰. Wydaje się, że to właśnie chęć uszkodzenia dzieciom i niemowlętom jest wspólnym mianownikiem wierzeń mezopotamskich i żydowskich oraz głównym zapożyczeniem dokonany przez niebiblijną myśl judaistyczną. Złe warunki sanitarne i brak wiedzy medycznej, będące główną przyczyną wysokiej śmiertelności dzieci i niemowląt, stały się przyczyną obwiniania Lamasztu. W związku z tym nie dziwi fakt, że to jej przypisywano poronienia. Wierzono, że Lamasztu przybywała do miejsca porodu, aby spowodować śmierć dziecka, a nawet matki. Stąd różnego rodzaju antydemoniczne praktyki mające ochronić rodzącą oraz jej dziecko. Najbardziej znanym był zwyczaj zakopywania glinianych posążków dobrych duchów pod progiem domu. To miało zabezpieczyć przed przedostaniem się demona do domu. Nie mniej jednak nie pozostawiano ani na chwilę niemowlęcia samego, gdyż wierzono, że mogłoby stać się ofiarą Lamasztu. Należy jednak podkreślić, że jej

⁹ Wskazuje na to użycie boskiego determinatywu „dingir”.

¹⁰ Por. H.J. Marsman, *Women in Ugarit and Israel. Their Social and Religious Position in the Context of the Ancient Near East*, Leiden 2003, s. 201.

działalność nie ograniczała się jedynie do dzieci¹¹. Wierzono, że jako istota bezcielesna mogła opętać każdego. Zazwyczaj przedstawiano ją jako posiadającą lwią głowę, nagie kobiece ciało oraz drapieżne pasie nogi.

Powyższe (bardzo zwięzłe) zaprezentowanie postaci Lamasztu ma na celu doprowadzić do prostej konkluzji. Mianowicie, wiedza o tym żeńskim demonie jest dosyć rozległa, co związane jest z faktem ogromnej popularności jaką cieszyła się ta postać na starożytnym Bliskim Wschodzie. Nie zbyt przesadzone będzie stwierdzenie, że postać tego rodzaju, a więc demon płci żeńskiej, szkodzący dzieciom i niemowlętom można uznać za wspólny motyw mitologiczny ludów wschodnio- i zachodniosemickich.

4. Lilit – wersja literatury midraszowej

Skrzydłata demonica będąca dusicielką dzieci jest częstym motywem starohebrajskich oraz kananejskich napisów. Chodzi tu przede wszystkim o zaklęcia mające chronić niemowlęta przed ingerencją demonicy-dusicielki. Nie ma pewności co do adresata tych zaklęć, ale istnieje duże prawdopodobieństwo, że może chodzić właśnie o Lilit. Warto zwrócić uwagę, że pogańskie wierzenia istniejące przed ugruntowaniem się monoteizmu pozostawiły pewne ślady w Torze. Nie mniej jednak monoteizm skutecznie eliminował wiarę w obce bóstwa, powodując niejednokrotnie przekształcenie oraz umniejszenie ich roli. Najczęściej sprowadzało się to do ukazywania ich jako demonów. Walka z pogańskimi wpływami nie uchroniła jednak szeroko pojętej kultury judaistycznej od tych wpływów. Dotyczy zaś to głównie literatury midraszowej.

Opisy zawarte w literaturze midraszowej ukazują niezadowolenie Adama, gdy spostrzegł, iż wszystkie zwierzęta mają pary. Zatem zazdrość Adama wywołała odkrycie, że każde stworzenie ma swoją towarzyszkę. Wówczas Bóg na usilne błagania pierwszego człowieka stworzył Lilit. Pierwsza kobieta została stworzona z brudu i błota¹². Jednak nie była to pełnia szczęścia, ponieważ Adam i Lilit nie mogli dojść do porozumienia. Lilit była nieposłuszna Adamowi i nie chciała się mu podporządkować twierdząc, że jest mu równa. Adam próbował siłą zmusić ją do posłuszeństwa, co doprowadziło do jej ucieczki. W pościg za Lilit na polecenie Boga ruszyli aniołowie: Senoj, Sansenoi i Semangelof. Odnaleziona została nad Morzem Czerwonym, gdzie oddawała się lubieżnym czynnościom z różnego rodzaju demonami. Z tych seksualnych kontaktów rodziły się tzw. Lilim. Aniołowie starali się nakłonić Lilit do powrotu, lecz ona odparła, że po pobycie nad Morzem Czerwonym pełnym ekscesów seksualnych nie może wrócić do Adama. Ponadto, Bóg nakazał jej zajmować

¹¹ Zwraca na to uwagę T. Oshima, stwierdzając, że współcześnie uznaje się coraz częściej Lamasztu za demona szkodzącego jedynie dzieciom. Tymczasem zakres jej działania nie ograniczał się do małych dzieci i niemowląt, ale obejmował swym zasięgiem również dorosłych. Zob. T. Oshima, *Babylonian Poems of Pious Sufferers. Ludlul Bel Nemeqi and the Babylonian Theodicy*, Tübingen 2015, s. 253.

¹² Por. J. Blaha, *Reflections on Jewish Mysticism*, Praha 2013, s. 174.

się wszystkimi niemowlętami. Aniołowie pozwolili Lilit pozostać, jednak musiała złożyć obietnicę, że jeśli zobaczy amulet z podobizną lub imionami trzech aniołów, to oszczędzi każde nowo narodzone dziecko¹³. Dodatkowo Lilit została ukarana w ten sposób, że każdego dnia ginęło sto jej dzieci-demonów. Poza tym, gdy nie mogła uśmiercić zwykłego niemowlęcia wyposażonego w amulet, to jej gniew obracał się przeciw jej własnym dzieciom.

Dla wszystkich tych rewelacji głównym źródłem jest przede wszystkim średniowieczny „Alfabet ben Siry”. Ta anonimowa średniowieczna legenda składa się z 22 rozdziałów spisanych po hebrajsku i aramejsku¹⁴. Warto w tym miejscu dodać, że dzieło to często uznawane jest za satyrę wymierzoną w judaizm rabiniczny. Z kolei inny średniowieczny zbiór midraszy zwany „Jalkut Ruweni” zawiera opis wspólnego potomstwa Adama i Lilit. Ponadto Adam miał mieć również potomstwo z inną demonicą zwaną Naama. W każdym razie progeniturę Adama z demonicami stanowią liczne demony, które dręczyły ludzkość, w tym chyba najbardziej sławny – Asmodeusz. „Jalkut Ruweni” zawiera również ciekawy wątek dotyczący przybycia Lilit i Naamy. Przybyły one do Salomona na sąd przebrane za nierządnicę Jerozolimy. Historia ta zdaje się korespondować z opisem zawartym w Pierwszej Księdze Królewskiej (1 Krl 3, 16-28). W odniesieniu do Biblii, Lilit utożsamiano również z demone odpowiedzialnym za zabicie dzieci Hioba.

5. Lilit w Talmudzie

Talmud w odróżnieniu od Biblii zawiera dużo informacji na temat demonów. Nie jest to systematyczny traktat na temat demonów. Jednak, wzmianki o złych duchach i sposobie postępowania z nimi są dość obfite. Kluczową kwestią jest rozróżnienie na Talmud Babiloński i Talmud Jerozolimski. O ile ten pierwszy zawiera ogromny przekrój wiedzy demonologicznej, to w przypadku drugiego mamy do czynienia z niewielkimi wzmiankami dotyczącymi złych duchów. Reprezentatywnym przykładem różnego podejścia do demonologii we wspomnianych dziełach jest odniesienie się do zawartych w Księdze Koheleta terminów שדדוּת i שדדוּת. Talmud Jerozolimski oddaje je jako „wozy”, zaś Talmud Babiloński jako „demony i demonice”. Równie ważny jest pogląd dotyczący pochodzenia demonów. Z opisu Talmudu można wywnioskować, że przyczyną „odcieleśnienia” demonów był Szabat. Chodzi o to, że w wigilię Szabatu Bóg stworzył dusze demonów, lecz nie zdążył stworzyć ciał¹⁵.

¹³ Konsensus ten znajduje swoje odzwierciedlenie w rytuałach praktykowanych dawniej w społecznościach żydowskich. W celu ochrony niemowlęcia rysowano (najczęściej kredą) na ścianach specjalny amulet, zaś na drzwiach wypisywano imiona trzech aniołów.

¹⁴ 22 rozdziały odpowiadają 22 literom hebrajskiego alfabetu. Por. J.P. Asmussen, *Eine jüdisch-perische Übersetzung des Ben Sira-Alphabets*, w: *Studies in the History of Religions*, red. B. Layton, Leiden 1972, s. 144-55.

¹⁵ Por. K. Gebert, „...By się plug nie złamał”. *Uwagi o demonologii żydowskiej*, Polska Sztuka Ludowa 1/2, Warszawa 1989, s. 13-18.

Komentarz do biblijnej Tory zawiera niezbyt obszerne informacje o Lilit. W Talmudzie można bowiem znaleźć jedynie pięć krótkich wzmianek o tej demonicy. Fakt, że jej imię pojawia się w kontekście innych, niezwiązanych z nią bezpośrednio tematów może wskazywać na to, że jej postać jest bardzo dobrze znana i nie potrzebująca wyjaśnienia. Oryginalne talmudyczne fragmenty opisują Lilit jako istniejącą już w momencie upadku Adama. Przedstawiana jest jako skrzydlata demonica o długich włosach, starająca się zaszkodzić niemowlętom po porodzie oraz ich matkom. Lilit przypisują się także rolę uwodzicielki mężczyzn¹⁶, stąd ostrzeżenie zawarte w Talmudzie: „Żaden mężczyzna nie może samotnie spać w domu; ktokolwiek śpi w domu sam, ten niechybnie dostanie się w sidła Lilit” (Talmud Babiloński, Shabbat 151b)¹⁷.

W sposób pośredni można odnieść do Lilit słowa interpretujące fragment z Księgi Rodzaju: „Gdy Adam miał sto trzydzieści lat, urodził mu się syn, podobny do niego jak jego obraz (...)” (Rdz 5, 3). Talmud apologizuje w następujący sposób: „Należy z tego wywnioskować, że do owego momentu nie płodzi on synów, którzy byliby doń podobni” (Eruwin 18b). Zatem „płodził duchy, demony i diabły nocne” (tamże). Idąc po linii konkluzji rabinistycznej można by stwierdzić, że w okresie 130 lat rozłąki Adama i Ewy, pierwszy mężczyzna płodził te demony właśnie z Lilit¹⁸.

6. Lilit – próba racjonalnego spojrzenia w oparciu o tekst masorecki i rękopisy z Qumran

Dane biblijne dotyczące postaci Lilit są bardzo skąpe. Już wcześniej wspomniano, że termin לילית stanowi hapax legomenon. Tekst masorecki posiada następującą formę:

וּפְנֵשׁוּ צַיִים אֶת־אֵיִים וְשִׁעִיר עַל־רֵעֵהוּ וְקָרָא אֶדְרִם־
הַרְגִיעָה לִילִית וּמְצָאָהּ לָהּ כְּנוּחַ:

Tekst ten można przełożyć następująco:

„A stwory zamieszkujące pustynie okolice napotkają wyjące zwierzęta i nawet kozłokształtny demon będzie nawoływał swego towarzysza. Zaiste, tam Lilit odetchnie i znajdzie sobie miejsce odpoczynku”.

Wydaje się, że bardzo wiele i sensownie ma do powiedzenia w kwestii Lilit Judith M. Blair. Zwraca ona uwagę na kontekst bliższy i dalszy, w którym wymieniana jest lista zwierząt. Ponadto wskazuje na fakt, że kot, sowa, czy wąż były powszechnie czczone w pogańskich religiach. Zatem całkiem możliwe, że chodzi tutaj o jakiś gatunek sowy, którą późniejsza interpretacja utoż-

¹⁶ Por. G.W. Dennis, *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic and Mysticism*, Woodbury 2007, s. 154.

¹⁷ Por. J.R. Baskin, *Midrashic Women. Formations of the Feminine in Rabbinic Literature*, Hanover 2002, s. 181.

¹⁸ Zgodnie z tym założeniem zaczerpniętym prawdopodobnie z mitologii sumeryjsko-akkadyjskiej, Lilit była na początku demonem-sukubem. Por. F. Lysir, *Engel. Angelistische Kräfte der Erzengel und der Malachim*, t. 2, Berlin 2014, s. 544-45.

samiła z Lilit. Blair zwraca uwagę, że biblijne odniesienie do obcych bóstw było zawsze negatywne, stąd też zdaje się opowiadać się za oddemonizowaniem tego wersetu¹⁹. Warto zwrócić uwagę, że protestanckie tłumaczenie Biblii Króla Jakuba już kilka wieków wcześniej mówi o „krzykliwej sowie”.

Zatem można by opowiedzieć się za oddemonizowaniem Iz 34, 14 i uznać, że chodzi tutaj o jakiś gatunek sowy, a nie o demona. Sytuacja jest jednak bardziej zawiła niż mogłoby się wydawać. Problem pojawia się bowiem w przypadku odniesienia tekstu Iz 34, 14 do fragmentarycznego rękopisu hebrajskiego pochodzącego ze Zwojów znad Morza Martwego²⁰. Chodzi o rękopis 4Q510-511, który w zgodnej opinii większości komentatorów zdaje się ostrzegać przed obecnością nadprzyrodzonego zła. Oczywiście tekst ten jest wielce niekompletny, a zachowanych zostało tylko jedenaście spośród dwudziestu kolumn. Nie mniej jednak nie ma wątpliwości, że tekst ten ma charakter egzorcyzmu. Jego związek z Iz 34, 14 polega na tym, iż jest to jeden z najstarszych tekstów, który bezpośrednio używa nazwy Lilit. Ten fragmentaryczny rękopis hebrajski zawiera całą listę demonicznych określeń, wśród których pojawia się również Lilit. Co więcej 4Q510-511 jest porównywalny do aramejskiego zaklęcia 4Q560²¹.

Dla niniejszego artykułu punktem wyjścia i ostatecznym odniesieniem jest Stary Testament, w którym w wielu tłumaczeniach Lilit pojawia się jako sowa.

Zakończenie

Godnym podkreślenia jest fakt, że postać Lilit generuje niezliczoną ilość wierzeń i przekonań. Półlegendarne i folklorystyczne wierzenia narodów ościennych starożytnego Izraela musiały w jakiejś mierze przeniknąć do kultury żydowskiej. Różnorodność i wielowątkowość w ukazywaniu tej demonicy wskazuje na to, iż jej postać poruszała umysły ludzkie na przestrzeni dziejów. Nie mniej jednak warto zwrócić uwagę na dwie istotne kwestie. Po pierwsze, istnieją wspólne elementy w eksponowaniu jej wizerunku świadczące o wzajemnym przenikaniu się kultur. Po drugie zaś, część wyobrażeń może być związana ze starymi, uniwersalnymi schematami archetypowymi, charakterystycznymi dla świadomości ludzkiej. Nie trudno w ludowych wierzeniach wyodrębnić archaiczną warstwę, która powstała w zamierzchłej przeszłości.

Z drugiej strony zaś chyba niezbyt przesadzona będzie teza, że to głównie kabalistyczne sięgnięcie do związku między demonami a seksualnością spowodowało tak duże zainteresowanie postacią Lilit. Ponadto warto zauważyć, że

¹⁹ Zob. J.M. Blair, *De-demonising the Old Testament. An Investigation of Azazel, Lilith, Deber, Qeteb and Reshef in the Hebrew Bible*, Tübingen 2009, s. 24-30.

²⁰ Więcej na temat demonologii w pismach qumrańskich zob. S. Jędrzejewski, *Demonologia w Biblii i w pismach z Qumran*, w: *Z badań nad Biblią*, red. T. Jelonek, Kraków 2007, s. 53-76.

²¹ Por. D.L. Penny – M.O. Wise, *By the Power of Beelzebub. An Aramaic Incantation Formula from Qumran (4Q560)*, JBL 113/4, Chicago 1994, s. 627-50.

o rewelacjach, o których piszą rabini, Biblia nie mówi zupełnie nic. Być może cała sytuacja jest odzwierciedleniem podejścia do kobiety, która nie mogła mieć własnego zdania, tym bardziej w odniesieniu do seksualności. W takim przypadku skrzydlata demonica uwodząca mężczyzn jest uosobieniem silnych lęków przed wyemancypowanymi kobietami.

W świetle faktów biblijnych Lilit wcale nie musi być demonem. W ogóle dane biblijne na jej temat są bardzo mizerne. Termin לילית pojawia się w Biblii tylko raz w Iz 34, 14. Skutecznym strażnikiem przed napływem treści demonologicznych był bowiem monoteizm. Głównym zaś powodem uznania Lilit za pierwszą żonę Adama było błędne wyciągnięcie wniosków przez tradycję rabinistyczną. Biblia bowiem nie mówi o tym fakcie zupełnie nic. Natomiast niebiblijna tradycja żydowska wyciągnęła z opisów Księgi Rodzaju zbyt daleko idące wnioski, doprowadzając tym samym do przedostania się idei Lilit jako pierwszej żony Adama do kultury masowej. Wielu komentatorów powątpiewa w ideę kobiety-demonia w Iz 34, 14, zaś uznawanie jej za żonę Adama uważają za niedorzeczne.

LILITH – BETWEEN A MYTH AND THE BIBLE

Summary

In Jewish folklore, from „Alphabet of Ben Sira” onwards, Lilith becomes Adam’s first wife, who was created at the same time as Adam. The idea in the text that Adam had a wife prior to Eve may have developed from an interpretation of the Book of Genesis and its dual creation accounts, while Genesis 2:22 describes God’s creation of Eve from Adam’s rib, an earlier passage, 1:27, already indicates that a woman had been made. Whereas there are five references to Lilith in the Babylonian Talmud. According to Talmud Adam lived a hundred and thirty years and begot a son in own likeness, after his own image, from which it follows that until that time he did not beget after his own image.

The only occurrence is in the Book of Isaiah 34, 14, describing the desolation of Edom, where the Hebrew word לילית appears in a list of eight unclean animals, some of which may have demonic associations. Since the word לילית is a hapax legomenon in the Hebrew Bible. As it seems that Lilith was a demon of the night which would coincide with the possible references to the „lilitu” in Babylonian demonology. However, this view is challenged by some modern research such as by J.M. Blair who considers that the context indicates animals.

Key words: Lilith, demonology, Old Testament, midrashic literature.